ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 4 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ: АНЪАНАВИЙ МЕХАНИЗМЛАР ВА РАҚАМЛИ МУҲИТ ТАҲЛИЛИ

Курбанов Шерзод Мураткобилович
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети катта ўқитувчиси,
ю.ф.ф.д. (PhD).

https://doi.org/10.5281/zenodo.24455416

Аннотация. *Мақолада Ўзбекистонда вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳуқуқий ва ташкилий асослари таҳлил қилинган. Алоҳида эътибор рақамли муҳит таъсирида пайдо бўлаётган янги хавфларга – вояга етмаганларни онлайн жиноий фаолиятга жалб қилиш, кибербуллинг ва болаларнинг жиноят қурбонига айланишига қаратилган. Миллий қонунчилик, 2024–2025 йиллардаги ислоҳотлар ва БМТнинг вояга етмаганлар одил судловига оид стандартлари асосида профилактика тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *вояга етмаганлар, назоратсизлик, якка профилактика, кибербуллинг, онлайн вербовка, вояга етмаганлар одил судлови, ресторатив адолат.*

Аннотация (рус тилида). *В статье анализируются правовые и организационные основы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних в Узбекистане, с особым вниманием к новым рискам цифровой среды: онлайн-вовлечению подростков в преступную деятельность, кибербуллингу и виктимизации детей. На основе национального законодательства и стандартов ООН предложены меры по совершенствованию системы профилактики.*

Ключевые слова: *несовершеннолетние, безнадзорность, индивидуальная профилактика, кибербуллинг, онлайн-вербовка, ювенальная юстиция.*

Abstract. *The article analyses the legal and organisational foundations of preventing juvenile offending in Uzbekistan, with particular attention to new digital risks: online recruitment of adolescents into criminal activity, cyberbullying and child victimisation. Drawing on national legislation and UN standards on juvenile justice, it proposes measures to improve the prevention system.*

Keywords: *juveniles, neglect, individual prevention, cyberbullying, online recruitment, juvenile justice, restorative justice.*

Кириш

Вояга етмаганлар жиноятчилиги криминологияда анъанавий равишда катталар жиноятчилигининг «захираси» сифатида қаралади. Ўсмирлик даврида шаклланган девиант хулқ-атвор ўз вақтида тўхтатилмаса, кейинчалик такрорий ва касбий жиноятчиликка айланиш хавфи юқори. Шу сабабли вояга етмаганлар ўртасидаги профилактика бутун жиноятчиликка қарши курашнинг энг самарали ва узоқ муддатли сармояси ҳисобланади.

Ўзбекистонда бу масалага сўнгги йилларда алоҳида эътибор қаратилмоқда. 2025 йилнинг биринчи ярмида маҳаллаларда хавфсиз муҳит яратиш доирасида вояга етмаганлар, ёшлар, аёллар ва оила-турмуш муносабатлари доирасидаги жиноятчиликни жиловлашга алоҳида эътибор қаратилиб, натижада 5 200 та маҳаллада бирорта ҳам жиноят содир этилмаган [1].

Шу билан бирга, Олий суд маълумотига кўра, фақат 2025 йилнинг биринчи чорагида 700 дан ортиқ вояга етмаган шахс судланган [2]. Болаларнинг жиноят қурбонига айланиши ҳам жиддий муаммо бўлиб қолмоқда: 2025 йил январь–август ойларида 2 872 нафар вояга етмаган турли жиноятлардан жабрланган, уларнинг 1 225 нафари (42,7 фоизи) 12 ёшдан кичик болалар бўлган [3].

Ушбу масаланинг янги жиҳати – рақамли муҳит. Расмий маълумотларга кўра, мамлакатдаги жиноятларнинг қарийб ярми ахборот технологиялари ёрдамида содир этилмоқда. Интернетда кўп вақт ўтказадиган ўсмирлар бир томондан онлайн фирибгарлик, кибербуллинг ва жинсий тажовузчилар учун енгил нишонга айланса, иккинчи томондан уларнинг ўзи – «курьер», «дроппер» (банк картасини ижарага берувчи) ва бошқа ролларда жиноий схемаларга жалб қилинмоқда.

Мақоланинг мақсади – вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг амалдаги механизмларини рақамли муҳит талаблари нуқтаи назаридан баҳолаш ва уларни такомиллаштириш йўлларини асослашдан иборат.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Вояга етмаганлар девиант хулқ-атворини тушунтиришда Т. Хиршининг ижтимоий алоқалар назарияси катта аҳамиятга эга. Унга кўра, ўсмирни ҳуқуқбузарликдан оила ва жамият билан боғлаб турувчи тўрт элемент – боғланиш, мажбурият, бандлик ва эътиқод сақлаб туради [4]. Рақамли муҳитда бу боғланишлар заифлашади: боланинг асосий мулоқот доираси ота-она ва ўқитувчи назоратидан ташқаридаги онлайн гуруҳларга кўчади.

Халқаро стандартлар БМТнинг Вояга етмаганлар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича Риёд раҳбар тамойиллари (1990) ва Вояга етмаганларга нисбатан одил судловни амалга оширишнинг Пекин қоидалари (1985) да белгиланган [5; 6]. Риёд тамойиллари профилактиканинг асосий таянчи сифатида оила, таълим ва маҳаллий жамоани кўрсатади ҳамда боланинг кичик хатти-ҳаракатларини жиноийлаштиришдан («стигмалаштириш»дан) сақланишни тавсия қилади.

Миллий илмда ҳам мавзу фаол ўрганилмоқда. Хусусан, вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликларининг умумий ва якка профилактикасига оид сўнгги тадқиқотларда атамавий-методологик номувофиқликлар, идоралараро ҳамкорлик, жамоатчилик назорати, ваколатлар тақсимоти ва маҳалла кесимида барвақт олдини олишга оид олти асосий ҳуқуқий бўшлиқ аниқланган [7]. Шунингдек, Ички ишлар вазирлиги Академияси тадқиқотчилари вояга етмаганлар назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарлиги профилактикасини ташкил этишнинг амалий масалаларини тадқиқ қилган [8].

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда формал-ҳуқуқий, қиёсий-ҳуқуқий, статистик ва тизимли таҳлил усуллари қўлланилди. Манба сифатида қонун ҳужжатлари, Олий суд, Ички ишлар вазирлиги ва Болалар омбудсманининг 2025–2026 йилларда эълон қилинган маълумотлари ўрганилди.

Таҳлил ва натижалар

1. Ҳуқуқий асослар. Вояга етмаганлар ўртасида профилактиканинг махсус қонуни – 2010 йил 29 сентябрдаги «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги ЎРҚ-263-сон Қонун профилактика

субъектлари, якка профилактика асослари ва чораларини белгилайди. Уни 2008 йилдаги «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун ва 2014 йилдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонун тўлдиради.

Сўнгги йилларда икки муҳим йўналишда одим ташланди. Биринчиси – болаларни ҳимоя қилишни кучайтириш: 2024 йилда «Болаларни зўравонликнинг барча шаклларидан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонун қабул қилиниб, зўравонликдан жабрланган болаларга ҳимоя ордери бериш тартиби жорий этилди [9]. Иккинчиси – вояга етмаганларнинг жиноий жавобгарлигини инсонпарварлаштириш: 23 октябрда қабул қилинган ЎРҚ–1092-сон қонун билан Жиноят кодексига вояга етмаганлар учун жиноий жавобгарликни юмшатишга қаратилган ўзгартишлар киритилди [10]. Бу йўналишлар бир-бирига зид эмас: жазони юмшатиш фақат профилактик ва тарбиявий чоралар кучайган шароитда самара беради.

2. Рақамли муҳитдаги янги хавфлар. Амалиёт таҳлили вояга етмаганларнинг рақамли муҳитдаги жиноий жалб қилинишининг уч асосий шаклини кўрсатади:

1. **Онлайн вербовка** – гиёҳвандлик воситаларини «закладка» усулида тарқатувчи курьерликка, наркограффити чизишга ва банк карталарини фирибгарларга беришга «енгил пул» ваъдаси билан жалб қилиш.

2. **Кибербуллинг ва тажовузкорлик** – тенгдошлар орасидаги камситиш, шахсий суратларни тарқатиш ва онлайн таҳдидлар. Улар кўпинча офлайн муносабатларда жисмоний зўравонликка ўсади.

3. **Радикал ва деструктив контент** – зўравонликни тарғиб қилувчи онлайн гуруҳлар ва «челленж»лар орқали ўсмирларнинг хулқ-атворига таъсир ўтказиш.

Ушбу шаклларнинг умумий хусусияти – жиноятчи ва вояга етмаган ўртасида бевосита алоқанинг йўқлиги. Маҳалла даражасидаги анъанавий назорат бундай алоқани кўрмайди, ота-оналар эса кўпинча фарзандининг онлайн фаолиятидан бехабар бўлади.

3. Якка профилактиканинг самарадорлиги. Амалдаги тизимда якка профилактик ҳисобга олинган вояга етмаганлар билан ишлаш кўпинча маъмурий тадбирлар – суҳбат, огоҳлантириш, даврий текширув – билан чекланади. Ўсмирнинг шахсий эҳтиёжларини баҳолаш (психологик ҳолат, таълим, бўш вақт, оилавий вазият) ва унга мос индивидуал дастур тузиш амалиёти тизимли тус олмаган. Натижада профилактика сабабга эмас, фақат хулқ-атворнинг ташқи кўринишига қаратилади.

4. Идоралараро ҳамкорлик ва мактабнинг роли. Мактаб – боланинг хавф белгилари (дарс қолдириш, ўзлаштиришнинг кескин пасайиши, хулқ-атвор ўзгариши) энг аввал кўринадиган жой. Бироқ ушбу маълумотни профилактика инспектори ва ижтимоий хизматларга тезкор етказишнинг аниқ тартиби аксар ҳолларда йўқ. Болалар омбудсманига 2025 йилнинг биринчи ярмида тушган 885 та мурожаат олдинги йилнинг мос даврига нисбатан 47 фоизга кўп, уларнинг атиги 20 таси (2,3 фоизи) эса бевосита вояга етмаганлар томонидан берилган [11]. Бу болаларнинг ўзлари учун қулай ва ишончли мурожаат каналлари етарли эмаслигини кўрсатади.

5. Аниқланган муаммолар. Таҳлил натижасида қуйидагилар ажратилди:

4. Қонунчиликда кибербуллинг ва вояга етмаганларни онлайн жиноий фаолиятга жалб қилиш тушунчаларининг алоҳида таърифланмаганлиги.

5. Якка профилактикада хавф даражасини баҳолашнинг илмий асосланган услубидан фойдаланилмаслиги.

6. Мактаб, оила, маҳалла ва ички ишлар органлари ўртасида хавф белгилари ҳақидаги маълумот алмашинувининг секинлиги.

7. Ота-оналарнинг рақамли саводхонлиги ва фарзандининг онлайн хавфсизлигини таъминлашдаги ролининг заифлиги.

8. Вояга етмаганлар ишларида ресторатив (тикланувчи) адолат ва медиация дастурларининг етарли ривожланмаганлиги.

Хулоса ва таклифлар

Вояга етмаганлар ўртасидаги профилактика бугун икки маконда – маҳаллада ва рақамли муҳитда – бир вақтда олиб борилиши керак. Амалдаги тизим асосан биринчисига мослашган. Шу боис қуйидагилар таклиф этилади:

1. «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонунга «рақамли муҳитда профилактика» деган алоҳида боб киритиш ва унда кибербуллинг, онлайн вербовка тушунчаларини ҳамда платформаларнинг мажбуриятларини белгилаш.

2. Вояга етмаганларни онлайн тарзда гиёҳвандлик воситалари савдоси ва фирибгарлик схемаларига жалб қилганлик учун катталар жавобгарлигини оғирлаштириш.

3. Якка профилактикада вояга етмаганнинг эҳтиёжлари ва хавф омилларини баҳолашнинг ягона услубий кўрсатмасини жорий этиш ва индивидуал дастурда психолог, педагог ва ижтимоий ходим иштирокини мажбурий қилиш.

4. Мактабларда «ерта огоҳлантириш» тизимини яратиш: хавф белгилари аниқланганда маълумот профилактика инспектори ва ижтимоий хизматга электрон шаклда узатилиши.

5. Вояга етмаганлар учун аноним ва бепул ишонч телефони ҳамда мессенжер орқали мурожаат каналини кенг тарғиб қилиш.

6. «Ота-оналар учун рақамли хавфсизлик» дастурини маҳалла ва мактаблар орқали амалга ошириш.

7. Вояга етмаганлар содир этган унча оғир бўлмаган ҳуқуқбузарликлар бўйича медиация ва ресторатив дастурларни тажриба-синов тарзида жорий этиш.

Ушбу таклифлар вояга етмаганларни жиноий муҳитдан ажратиб туриш, уларнинг кибермакондаги хавфсизлигини таъминлаш ва келажакда катталар жиноятчилигининг камайишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Маҳаллаларда хавфсиз муҳит яратиш чора-тадбирлари ҳақида ахборот берилди // «Халқ сўзи» (yuz.uz). – https://yuz.uz/oz/news/mahallalarda-xavfsiz-muhit-yaratish-chora-tadbirlari-haqida-axborot-berildi.
2. Over 700 minors convicted in Uzbekistan in Q1 2025 – Supreme Court // Kun.uz, 23.04.2025.
3. Uzbekistan to tighten accountability for protecting children from violence // Kun.uz, 15.09.2025. – https://kun.uz/en/news/2025/09/15/uzbekistan-to-tighten-accountability-for-protecting-children-from-violence.

4. Hirschi T. Causes of Delinquency. – Berkeley: University of California Press, 1969.
5. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). – UN GA Res. 45/112, 14.12.1990.
6. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). – UN GA Res. 40/33, 29.11.1985.
7. Ўзбекистонда вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликларини умумий ва якка профилактика қилишга оид миллий қонунчилик ва институционал механизмларнинг амалдаги ҳолати таҳлили // Zenodo, 2026. – https://zenodo.org/records/18360007.
8. Mirsalikhova G. Prevention of juvenile neglect and delinquency // Жамият ва инновациялар. – 2025. – https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/89031.
9. Uzbekistan introduces protection orders for child victims of abuse // Qalampir.uz, 16.11.2024. – https://www.qalampir.uz/en/news/zuravonlikdan-zhabrlangan-bolalarga-%D2%B3imoya-orderi-beriladi-109901.
10. Вояга етмаганлар учун жиноий жавобгарлик юмшатилмоқда // Anhor.uz. – https://anhor.uz/uz/news/vojaga-etmaganlar-uchun-zhinoij-zhavobgarlik-jumshatilmo-da/.
11. Children's Ombudsman reports 60 cases of violence against minors in six months // Kun.uz, 07.07.2025. – https://kun.uz/en/news/2025/07/07/childrens-ombudsman-reports-60-cases-of-violence-against-minors-in-six-months.
12. Ўзбекистон Республикасининг «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни, 29.09.2010, ЎРҚ-263.